

XORAZM SHEVASIDAGI EVFEMIZMLAR

Xaytboyeva Muxlisa Muxtor qizi,

Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch

davlat universiteti Filologiya

va san'at fakulteti 3-kurs talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada Xorazm shevasida uchraydigan evfemizmlar lug'aviy, semantik, uslubiy va madaniy nuqtayi nazardan tahlil qilinadi. Maqolada evfemizmlarning xalqning mentaliteti, axloqiy qadriyatlari va ijtimoiy muomaladagi vazifalari ochib berilgan. Amaliy misollar asosida evfemizm va disfemizm o'rtasidagi farqlar ham ko'rsatiladi.

Kalit so'zlar: Xorazm shevasi, evfemizm, disfemizm, axloqiy me'yor, madaniyat, semantika, muomala etikasi, nutq madaniyati.

Til inson tafakkuri va madaniyatining eng yorqin ko'zgusidir. Shu jihatdan, har bir mintaqaning o'ziga xos sheviy talqini nafaqat fonetik yoki morfologik farqlar bilan, balki leksik-madaniy yondashuvlar bilan ham ajralib turadi. Evfemizm esa - bu leksik darajadagi ifoda vositasi bo'lib, noqulay, odobsiz yoki ijtimoiy jihatdan sezgir tushunchalarni yumshoqroq, qabul qilinadigan shaklda bayon qilishni ko'zlaydi[1].

Xorazm shevasi o'zining obrazga boyligi, samimiyligi va muomala madaniyati bilan ajralib turadi. Unda ishlatiladigan evfemizmlar faqatgina badiiy nutqda emas, balki

kundalik soʻzlashuvda ham doimiy ravishda uchraydi. Ular ogʻzaki nutqda nutqiy qulaylik yaratadi, suhbatdoshga nisbatan hurmat, insof va ehtiyotkorlikni bildiradi.

Evfemizmlar tilshunoslikda turli mezonlar asosida tasniflanadi:

- Semantik evfemizm — maʼnoni yumshatish (masalan, “oʻldi” oʻrniga “koʻz yumdi”)
- Stilistik evfemizm — badiiy-ijodiy maqsadli (masalan, “qora kiyim kiyish” - aza tutish)
- Ijtimoiy evfemizm — ijtimoiy maqbul shakllar (masalan, “nogiron” oʻrniga “harakatlanishi cheklangan”)
- Madaniy evfemizm — mentalitetga asoslangan (masalan, “homilador” oʻrniga “ogʻir holatda”)[2]

Bu turkumlar Xorazm shevasida ham oʻziga xos tarzda mavjud va yashab kelmoqda. Ularning ishlatilishida sheva axloqiy qadriyatlar, diniy tushunchalar va eʼtiqodlar bilan uzviy bogʻliq.

Xorazm shevasida evfemizmlarning koʻrinishlari:

1. Oʻlim, kasallik va fojeaviy holatlar.

Oʻlim, ogʻir kasallik yoki fojeaviy holatlar haqida gapirish oʻzbek xalqida, xususan, xorazmliklarda toʻgʻridan-toʻgʻri emas, balki ramziy va yumshoq usulda boʻladi. Bu yerda bir necha tipik evfemizmlar keltirilgan:

1. Oʻldi - koʻz yumdi, yoʻqqa chiqdi, peshona ochildi.

“Oʻta ehtiyotkorona, xudoga topshirilganlik ramzi”.

2. Kasal - yotib qoldi, sogʻligʻi chatoq, toʻshakka mixlandi.

“Toʻgʻridan-toʻgʻri aytishdan tiyilish”.

3. Yolgʻiz oʻldi - Xudo oʻzi chaqirdi.

“Diniy-belgili evfemizm”.

Aytish lozimki, “yo‘qqa chiqdi” kabi iboralar faqatgina Xorazm shevasiga xos bo‘lib, boshqa hududlarda deyarli ishlatilmaydi[3].

2. Ijtimoiy mavqe va nogironlikka oid evfemizmlar.

Shevada jismoniy cheklovli insonlar haqida gapirilganda ularni kamsitmaydigan, balki hurmatni saqlab qoladigan shakllar afzal ko‘riladi:

-“Kar” o‘rniga — “eshitmas ekan”

-“Ko‘r” o‘rniga — “ko‘rmagan odam”, “ko‘zi ojiz”

-“Tentak” o‘rniga — “ichiga tortilgan”, “biroz boshqacharoq”

-“Kambag‘al” o‘rniga — “qiynalib yuradi”, “yengil hayot emas”[4]

Bu holatlarda evfemizm inson sha‘ni va qadr-qimmatini himoya qilish vositasi sifatida xizmat qiladi.

Xorazm shevasidagi maqol, matal, doston va ertaklarda ham evfemistik ifodalar tez-tez uchraydi. Jumladan:

“To‘yga chaqirmasa, *uyda o‘tirgin*, deb aytadi.” – Bu yerda to‘g‘ridan-to‘g‘ri “kelma” demay, evfemistik tarzda aytiladi.

“Qushdek uchdi” – ya‘ni vafot etdi, o‘ldi.

“Tili qiyshaygan odamning so‘zi ham chatoq” – “ahmoq” degan so‘zni evfemistik tarzda bildiradi[5].

Evfemizm - yumshatish bo‘lsa, disfemizm - qo‘pollashtirish, ya‘ni ijobiy yoki neytral holatni salbiy tusda berishdir. Xorazm shevasida evfemizm ustuvor bo‘lsa-da, ba’zida ijtimoiy tanqid kuchli bo‘lgan paytlarda disfemizmlar ham uchraydi:

“Tiniqmagan odam” - axloqsiz, tartibsiz odam.

“Qorni ochganini bilmaydi” - ochko‘z yoki noshukr[6].

Bu orqali xalqning axloqiy mezonlarga bo‘lgan munosabati aks ettiriladi.

Xulosa o‘rnida shuni aytish joizki, Xorazm shevasidagi evfemizmlar o‘zbek xalqining chuqur madaniyatli, ehtiyotkor va odobli xalq ekanini yaqqol ko‘rsatadi. Shevada evfemizmlar nafaqat nutqni estetik qiladi, balki insoniylik, hurmat, muomala etikasi kabi ijtimoiy qadriyatlarni ifoda etadi. Ularni o‘rganish tilshunoslikda faqat leksik darajadagi emas, balki sotsiolingvistik, pragmatik va madaniy jihatdan ham katta ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ismatov A. Til va madaniyat: uslubiy munosabatlar, Toshkent: Fan, 2018.
2. Haydarova D. Shevalarda leksik-psixologik vositalar, Nukus: Qoraqalpoq nashriyoti, 2016.
3. Norqulov H. O‘zbek tilida evfemizm va disfemizm, Toshkent: Akademnashr, 2019.
4. Ro‘zmetova G. Xorazm shevasining lug‘aviy xususiyatlari, Urganch: Xorazm DU, 2020.
5. Mahmudov N. O‘zbek tili stilistikasi, Toshkent: O‘qituvchi, 2013.
6. Shomurodov M. Dialektologiya asoslari, Toshkent: O‘zbekiston Milliy universiteti, 2015.